

De onnatuurlijke mens en de gemankeerde natuur

Jaarcongres Vereniging voor Filosofie en Geneeskunde 2011

Thomas van Aquino, Plessner en Merleau-Ponty waren prominent aanwezig op het Jaarcongres van de Vereniging voor Filosofie en Geneeskunde. Niet fysiek natuurlijk, maar wel in de geest. Het congres vond plaats op 15 oktober 2011 te Leiden met als thema 'Is het natuurlijke wel of niet normatief in de geneeskunde?' Drie artsen, bestuursleden van de VFG, openden het congres. Drs. Martine de Vries, kinderarts i.o. en medisch ethicus, prof. dr. Theo Wobbes, chirurg, en dr. Suzanne de Kort, specialist ouderengeneeskunde i.o. en ethicus vertelden elk hun verhaal over de eigen beroepspraktijk. De volgorde waarin ze optraden weerspiegelde de levensloop van de mens – geboorte, leven, ouderdom – een onderwerp dat later op de dag nog aan bod zou komen.

Na de artsen gaven de filosofen prof. dr. Hub Zwart, dr. Simone van der Burg en dr. Jenny Slatman hun visie op de verhouding tussen natuur en geneeskunde. Hub Zwart gaf een algemene historisch-filosofische inleiding over het begrip natuur; Simone van der Burg belichtte de invloed van technieken op onze beelden van ziektes en Jenny Slatman sprak over identiteit en het lichaam. Het intermezzo werd verzorgd door actrice Ghieslaine Guardiola. Het congres eindigde met een debat. Filosoof prof. dr. ir. Henk Jochemsen verdedigde de stelling dat de natuur normatieve kracht heeft en de arts en filosofe prof. dr. Maartje Schermer (nieuwe voorzitter van de VFG) was zijn opponent. De oud-voorzitter van de VFG, prof. dr. Tsjalling Swierstra, sloot de dag af.

Ethici en medici

Verschillende sprekers zijn zowel arts als filosoof, maar er leek een scheidslijn te zijn tussen de ethici en de praktiserende artsen. De laatsten wijzen de natuur als argument niet volledig af, terwijl ethici het veelal als taboe beschouwen en onmiddellijk de naturalistische drogreden op zien doemen. Uit 'zijn' valt geen 'behoren' af te leiden, houden ze ons streng voor.

Deze scheidslijn is vast niet toevallig. Praktiserende artsen worden direct geconfronteerd met de biologische wetmatigheden van het menselijke lichaam die zij benoemen als natuurlijk. Groei is een essentieel kenmerk van natuur, waardoor zij invasieve technieken kunnen gebruiken zoals opereren, omdat ze weten dat

Drs Marjanne van Zwol, MA

Politicologe en ethica
Verversstraat 153
1011 HZ Amsterdam
E-mail: m.vanzwol@vumc.nl

de natuur de wond gaat genezen. Toch is onduidelijk wat zij precies bedoelen met 'natuurlijk'. Artsen streven naar behoud van het menselijk potentieel en denken dit het beste te kunnen doen door het herstellen van het 'natuurlijke' evenwicht. Grote flaporen zijn in deze visie een teken van disbalans: ze moeten bijgesneden worden. De natuur wordt nagebootst. In borstvoedingsvriendelijke ziekenhuizen moet de baby aan de moederborst, ook al kan hij niet zuigen. En omdat artsen tegenwoordig de meeste ziektes kunnen behandelen, kennen ze het natuurlijke beloop ervan niet meer. De dood accepteren zij niet langer als een vanzelfsprekend gegeven, ook niet in het verzorgingshuis.

De manier waarop zij de medische mogelijkheden toepassen wordt mede bepaald door de verwachtingen van mensen. In het gewone denken is de intuïtie nog volop terug te vinden dat de natuur goed is. Anders zou er geen vraag zijn naar een borstvoedingsvriendelijk ziekenhuis. Omdat de medische techniek ongekende mogelijkheden heeft, doet zich dus het merkwaardige feit voor dat wij in staat zijn de natuur te dwingen aan veel van onze wensen te voldoen, terwijl tegelijkertijd die wensen geleid worden door het beeld dat wij hebben van wat natuurlijk is.

Filosofen proberen dit bijna ongrijpbare verschijnsel te benoemen. Plessner schreef over "natuurlijke kunstmatigheid", waarmee hij bedoelde dat het onnatuurlijke de natuur is van de mens.

Volgens Hub Zwart hoeft de naturalistische drogreden geen probleem te zijn als je thomistisch denkt. Thomas van Aquino nam de natuur als norm omdat het leven streeft naar zelfbestending en het lichaam naar gezondheid. Daarom zijn leven en gezondheid goed. Ethici hebben 'natuur als argument' pas in de jaren '80 taboe verklaard omdat toen de autonomie voorop kwam te staan. Zwart vindt dat een verarming van de ethiek en

bepleit dat ethici onderzoeken wat de dynamiek van het begrip natuur inhoudt. Mensen associëren natuur vaak met het ambachtelijke uit de tijd van de Middeleeuwen en de 19^e eeuwse Romantici. Zelfs de medische ethiek is niet geheel vrij van het natuurdenken: het heftige debat over voorplanting verwijst naar het geloof in een natuurlijke levensloop. In het Bijbelboek Prediker staat te lezen dat alles zijn uur, zijn tijd heeft. En volgens Thomas van Aquino streven wij naar evenwicht, maar dat ziet er in de verschillende levensfasen anders uit. Het optimale moment voor een vrouw om kinderen te krijgen ligt tussen de twintig en veertig jaar. Is het dan wel conform het goede leven als zij op haar drieënzestigste een kind krijgt? Slatman wees in haar lezing op de discrepanties in de opvatting over de natuurlijke levensloop. Ze draaide het om: wij keuren het af dat een tienermeisje zwanger wordt, ook al heeft ze biologisch gezien daar de mogelijkheid voor.

De gerepresenteerde natuur

Er kan iets mankeren aan de natuur, betoogde Simone van der Burg. Maar alles wat zich in ons lichaam afspeelt is onzichtbaar voor ons. Niettemin hebben we er beelden van. Met plaatjes liet ze zien hoe onze beelden van ziekten bemiddeld worden door de technieken die we gebruiken om er kennis over te krijgen zoals voelen, opensnijden, röntgen mammografie en genetica. Een van de beelden van kanker is een krab. Van buiten af voelt een kankergezwell aan als het schild van een krab en de aderen er omheen als zijn poten. De meeste kankers lijken er niet op, maar toch beklijft het beeld. Of neem *oncogenes*, dat in het Grieks last betekent. Maar ook masker voor iemand die veel te lijden heeft. Tegenwoordig kunnen we met röntgenmammografie kanker opsporen. Maar is dit een representatie van wat zich in het lichaam afspeelt? Volgens de nieuwste inzichten is kanker schade aan het DNA. Deze beelden beïnvloeden de verhouding tussen arts en patiënt en hun ervaringen en emoties.

Jenny Slatman wil de discussie verschuiven van 'natuurlijk – onnatuurlijk' naar 'vreemd – eigen', waardoor identiteit in samenhang met de zelfervaring van het lichaam centraal komt te staan. In haar onderzoek richt ze zich ondermeer op plastische chirurgie. Merleau-Ponty schreef dat je je eigen lichaam waarneemt als een object zoals elk ander object en dat je tegelijk jezelf ervaart als gelokaliseerd. Je bent je lichaam en je hebt het. Slatman vergeleek het lichaam met het schip van Theseus. Tot hoever kun je onderdelen vervangen voordat het schip niet meer is wat het ooit was? Ze gaf als voorbeeld dat de ene vrouw na een borstamputatie wel een borstreconstructie wil en de andere niet. En de soldaat die zijn benen heeft verloren en kunstbenen krijgt die bestand zijn tegen bommen? Volgens Henk Jochemsen moet dat soort ingrepen gericht zijn op het herstel van het normale functioneren.

Jochemsen vroeg zich af of de menselijke natuur iets heeft dat we moeten respecteren of dat zij pure contingentie, vrijheid en manipulatie is. Thomas van Aquino schreef dat het normaal is dat mensen aan kanker doodgaan. Tegelijk willen we dat de eigen aard van de mens floreert, wat een ethische waarde is die we slechts onder bepaalde voorwaarden kunnen realiseren. Het ingewikkelde is volgens Jochemsen dat beide zaken, het natuurlijke en het normatieve, met elkaar te maken hebben. De natuur stelt grenzen. Je kunt zeggen dat de vis niet vrij is omdat hij in water moet leven. Maar je kunt ook zeggen dat de vis pas vrij is als hij in het water zit.

Maartje Schermer stelde de vraag waarom je de grenzen niet zou mogen oprekken. De menselijke natuur kan niet vanzelf normatief zijn, omdat we dan uitgaan van een essentialistisch mensbeeld en omdat er bovendien geen consensus is over de invulling hiervan. Het natuurlijke wordt door mensen over het algemeen geassocieerd met goed en het onnatuurlijke met fout. Met onnatuurlijk bedoelen mensen dat het door mensen gemaakt is. Maar die dichotomie tussen gemaakt en niet-gemaakt is vaak niet zo duidelijk. De baby van de drieënzestigjarige moeder is immers wel natuurlijk gegroeid. Mensen zijn vaak bang voor een gemanipuleerde natuur en verwijzen daarmee impliciet naar de mogelijke risico's van ingrijpen in natuurlijke processen. Schermer denkt dat het daarom beter is de discussie over de normatieve grenzen van de geneeskunde te voeren in termen van risico's en niet in termen van natuurlijkheid.

Alle sprekers kunnen zich waarschijnlijk wel vinden in de samenvatting van het congres van Tsjalling Swierstra. We hebben de natuur nodig als ijkpunt maar we kunnen niet zo maar vanuit de natuur zeggen dat iets nooit mag. Hij vertelde dat hij zijn studenten had gevraagd of ze een partner hadden en zo ja of die perfect was. Nee, dat bleek niet het geval. Op zijn volgende vraag wie er een love robot zou willen bleef het stil. We willen geen robot omdat die helemaal 'af' is en geen weerstand biedt, concludeerde Swierstra. Met perfectie kunnen we geen contact maken.